

NYA AVHANDLINGAR

Christer Eldh: *Den riskfyllda gemenskapen – Att hantera säkerhet på ett passagerarfartyg*. Tema teknik och social förändring vid Linköpings universitet. Arkiv förlag, Lund 2004. 293 s. Ill. English summary. ISBN 91-7924-174-3.

Christer Eldh utforskar i sin avhandling *Den riskfyllda gemenskapen – Att hantera säkerhet på ett passagerarfartyg* hur kulturella processer och organisationsvillkor påverkar hanteringen av säkerhet i sociotekniskt komplexa system. I detta fall ombord på ett svenskt passagerarfartyg. Hans val av fält är på flera sätt angeläget inte minst mot bakgrund av vår tids uppmärksammade fartygskatastrofer. Genom intervjuer, observationer och berättelser kartlägger han och analyserar hur definitioner av risk och säkerhet uppstår ombord. Med sin utgångspunkt i kulturella processer och praktikgemenskaper, där kön/genus ses som en central analysdimension, bidrar han också på ett nytänkande och kreativt sätt till att studera risk och säkerhet på ett sätt som utmanar den traditionella synen på säkerhetsorganisering och riskhantering. Ett forskningsfält som alltså fortfarande starkt präglas av ett teknovetenskapligt perspektiv där identifiering och kalkylering av risker kopplats till framtagning av ny teknik för att göra sjöfarten säkrare.

Avhandlingen är lättillgänglig och lättläst trots sin stora detaljrikedom. Man läser delar av den nästan som en thriller, när passagerarfartygets kulturella och fysiska landskap beskrivs i minsta vrå och skrymsle. Far man dessutom som jag själv med jämna mellanrum med en passagerarfärja för att nå sommarhuset på Gotland så knyter avhandlingen dessutom lätt an till egna erfarenheter. Inte minst lyssnar jag nu extra noga på bryggans utannonseringar, som på olika sätt berör säkerheten ombord, och känner igen beskrivningar från avhandlingen. Avhandlingens många konkreta berättelser och exempel gör att den med stor behållning även kan läsas utanför en snäv akademisk läsekrets, av andra yrkeskategorier som hanterar risk och säkerhetsproblem i sina arbeten och av sjöfartsintresserade i största allmänhet.

Avhandlingens syfte, som det formuleras av författaren, är: ”Att undersöka vilka och vems risker som uppmärksammas ombord och hur de tolkas och hanteras. Det handlar inte om att ta reda på vilka risker som objektivt finns utan vad som framställs och identifieras som risker samt vilka processer som ligger bakom det urvalet och vilka konsekvenser det får för hur säkerhet och risk hanteras ombord.”

Avhandlingen består av fem delar, där den första delen tecknar en bakgrund till studien och fältet samt presenterar de begrepp och analytiska verktyg som Eldh låtit sig inspireras av. Den andra delen, *Detta är ett passagerarfartyg*, beskriver vad ett fartyg är. Läsaren får bekanta sig med fartygets konstruktioner, utrustning och utrymmen och hur dessa även har symboliska laddningar där kön/genus är en viktig dimension. Här redovisas fartygets organisation och sambanden mellan de olika personalkategoriernas (intendentur, däck och maskin) hierarkier och platsernas symboliska betydelser samt hur fartygets praktikgemenskaper är uppbyggda. Avhandlingens tredje del handlar om hur säkerheten hanteras ombord och hur fartygets organisation skapar osäkerhet. Den följande delen lyfter fram berättelsers betydelse för skapandet av en säkerhetskultur samt andra aspekter som påverkar ”säkerhetens praktik”. Den avslutande femte delen sammanfattar avhandlingens resultat och skisserar en fortsatt möjlig forskningsproblematik.

Praktikgemenskap, perspektivvariation och kön/genus

Inspirerade av Wengers teoretiska begrepp ”praktikgemenskap” (*community of practice*) (1997) och Weicks begrepp ”perspektivvariation” (1987) kombinerar Eldh i sitt arbete ett kulturorienterat etnografiskt insamlat material med teoretiska begrepp som är hämtade från organisations- och lärandeteori som sätter praktik och handling i fokus. Denna kombination genererar en ny och angelägen kunskap för hantering av risk och säkerhet inte bara på fartyg utan också mer generellt.

Wenger diskuterar inläring på arbetsplatser som

en fråga om social delaktighet och icke-delaktighet i gemensamma projekt. För att förstå processer bakom inkluderingar och exkluderingar av människor i ett gemensamt projekt använder sig Wenger av begreppet ”praktikgemenskap”. Det innebär ett särskilt sätt att genomföra handlingar på med gemensamma berättelser, gester, symboler osv. Begreppet liknar, menar Eldh, den antropologiska definitionen av kulturbegreppet men ger en ökad insikt i hur kulturell gemenskap faktiskt fungerar på arbetsplatsen genom att lyfta fram arbetsplatsens praktiker.

Betydelsefulla dimensioner i begreppet praktikgemenskap är deltagande, gemenskap och reifikation. Reifikation står här för föränderliga relationer mellan exempelvis verktyg och funktion, fenomen och tolkning. Weick tillför, menar Eldh, ytterligare en viktig utgångspunkt för hans analyser av säkerhetens hanterande ombord med begreppen ”perspektivvariation” dvs. att olika gruppers erfarenheter inkorporeras på lika villkor i organisationen och bildar en ”informationsrikedom” så att helheten inte försummas.

Begreppen utgör meningsfyllda och relevanta utgångspunkter för att utforska och problematisera olika yrkeskategoriers hantering av säkerhet och risk relaterat till inkluderings- och exkluderingsprocesser såväl inom som mellan yrkeskategorier ombord. Dessa begrepp lever i ett tätt växelbruk med de deltagande observationer, intervjuer och berättelser (som ställföreträdande erfarenheter) vilka utgör avhandlingens empiri. Denna täthet mellan avhandlingens empiri och de teoretiska begreppen praktikgemenskap och perspektivvariationer är en genomgående styrka i avhandlingen.

Med analysdimensioner av praktikgemenskap som arbetets rytm, social delaktighet samt interaktionen mellan människa och teknik visas hur individer erkänns eller förklaras som bristfälliga och inte anses ha kompetens nog att få privilegiet att reflektera över fartygets säkerhet. Det visar sig t.ex. att både föreställningar om omgivande yrkesgruppers praktikgemenskaper och de olika arbetsrytmerna gör att människor från olika avdelningar inte möts och inte kan utveckla relationer, vilka tillsammans med erfarenhetsutbyten är centrala för skapandet av god säkerhetskultur och hantering av risker. Eldh visar t.ex. hur den väl utvecklade praktikgemenskap som omfattar alla anställda inom maskinavdelningen, med enbart manliga anställda, samtidigt utesluter andra, inte minst personalen på intendenturavdelningen, en kvinnodominerad avdelning, att definiera risk och säkerhet. Detta hindrar skapandet av en god övergri-

pande säkerhetskultur. Det starka tolkningsföreträde som tillskrivs maskinavdelningen och bryggan gör också att personalen på intendenturavdelningen hellre talar om incidenter än risker. Denna underordning och exkludering från tolkningsföreträde kunde ha problematiserats tydligare i analysen och tolkningen av empirin från intendenturavdelningen. Man kan också ställa sig frågan vad denna underordnande exkludering gör med forskarens eget seende och tolkning av empirin, som man och med egen erfarenhet av arbete på däck.

Avhandlingen visar mycket tydligt att tolkningsprivilegier kopplade till positioner i dessa makthierarkier, där kön/genus är en central dimension, får en avgörande betydelse när det gäller hur risk och säkerhetskulturen byggs upp, och hur risk och säkerhet definieras och hanteras av olika personalgrupper ombord.

Kön/genus och andra sociala maktordningar

För att analysera i organisationer verksamma sociala maktordningar, t.ex. kön/genus, är Wengers och Weicks teoretiska begrepp otillräckliga som redskap även om de är goda utgångspunkter. En viktig kritik som kan riktas mot Wenger och Weick är just att deras begrepp inte inkluderar och diskuterar viktiga sociala maktordningar, t.ex. kön/genus, etnicitet, och i detta sammanhang sexualitetsordning som är aktiva i de processer och praktiker inom organisationsforskning och lärandeteori som dessa begrepp används i. I avhandlingen saknar jag t.ex. Minna Salminen-Karlssons intressanta kritik (2003) av Wengers teori. Eldh ger kön/genus en central betydelse och kompletterar därför bl.a. Bob Connells köns/genusteori (1995) om maktordningar mellan män och mellan män och kvinnor, och teorier där aspekter på teknik, kompetens och kvalifikationer problematiseras (t.ex. Berner, 1996 och Gherardi, 2000).

Vad jag saknar är en fördjupad problematisering av Wengers och Weicks begrepp mot den köns-/genusteori som används i avhandlingen. Den blir därför mer som en kompletterande och tillagd ”parallell” teori än invävd. Hade detta ”invävningsarbete” gjorts hade det funnits en större potential för att även utveckla Wengers och Weicks begrepp kopplade till avhandlingens intressanta empiri. Nu kvarstår begreppen praktikgemenskap och perspektivvariation med implicita antaganden om en begreppslig könsneutralitet, vilket är olyckligt.

Eftersom Eldh använder sig av teoretiska begrepp som utvecklats inom den praktik- och processorienterade organisationsforskningen förväntar man sig också att den relativt omfattande forskning som idag finns om hur

kön/genus ”görs” i organisatoriska processer och praktiker funnits med i större utsträckning. Särskilt relevanta hade Joan Ackers (1999) arbeten varit där kön/genus ses som ett konstituerande element i organisationer och levande i de processer och praktiker som en organisation hårbärgerar, men även utvecklingen av det s.k. doing gender-perspektivet i organisationer. En övergripande bild av detta process- och praktikorienterade perspektiv ges t.ex. i antologin *Where Have All the Structures Gone. Doing Gender in Organisations, examples from Finland, Norway and Sweden* (Gunnarsson *et al.*, 2003). Detta gäller även hanteringen av den maskulinitetsteori som förs in som är viktig men otillräcklig och outvecklad mot bakgrund av vad som finns på fältet.

Ett ’*extremt särfall*’ menar Nilsson, en homoforskare som studerat homoliv på de svenska amerikabåtarna, att det är om inte sexualitetsordningen är en viktig inkluderings- och exkluderingsdimension även på detta passagerarfartyg (Nilsson, 2004). I Nilssons arbete konstateras att indenturen på de svenska amerikabåtar har studerat inte präglas av heteronormativitet.

Avhandlingens tystnad om sexualitetsordningens betydelse är märklig. Man kan ställa sig frågan utifrån t.ex. Connells teori om makt hierarkier mellan män, där homosexuella män placeras längst ner i hierarkin, vilken betydelse sexualitetsordningen därför har kopplat till praktikgemenskap och tolkningsföreträde när det gäller att definiera risk och säkerhet ombord. Ytterligare en social maktordning som skyntar fram i berättelserna om olyckor till sjöss är etnicitet. Fartyg med annan besättning än svensk tillskrivs i några berättelser lägre kompetens att hantera risker. Ett annat sätt att hantera flera olika sociala maktordningar som interagerar med varandra vore att närma sig det idag starkt framväxande intersektionalitetsperspektivet och dess teoribildning.

Berättelser och reflexivitet som metod

I avhandlingen används observationer, intervjuer och berättelser för insamling av empiri och Eldh uppmärksammar och diskuterar på ett bra sätt dels hur forskarens val av metod påverkar materialets karaktär, dels hur forskarens reflexivitet har betydelse för analysen och forskningsprocessen. Avhandlingens sätt att använda sig av berättelser som ställföreträdande erfarenheter eller praktik tycker jag är särskilt intressant i detta fall, när försök enligt ”trial and error”-metoden inte alltid är möjlig för att lära sig riskhantering. Detta avsnitt är därför av generell intresse där konkreta praktiker inte kan studeras. Berättelserna blir ett lärande om risk och

säkerhet och de synliggör tydligt de diskursiva ramar där starka inkluderings- och exkluderingsprocesser är verksamma. I berättelserna blir det tydligt vem som tillåts äga och ges tolkningsföreträde när det gäller bedömning av risk och säkerhet ombord. Berättelsen om vad som beskrivs som ett ”lyckligt skepp” är ett målande exempel på hur man på maskinavdelningen sätter egna ord på en god praktikgemenskap. Framför allt lyftes ett gott samarbete fram inom gruppen. Även maskindäckets design var av betydelse men också en icke-delaktighet där vissa personer inte verkar finnas eller behövas ombord. Och som Eldh, skriver, ”framför allt ska övriga avdelningar lämna maskinavdelningen ifred”.

Genom att diskutera nödvändigheten av forskarsubjektets reflexivitet lyfts frågor fram om hur t.ex. det situerade forskarsubjektet med avseende på kön och position är av betydelse för vad man ser. Här borde avhandlingen också inkluderat reflexivitet kring heteronormativitet. Man kan undra om forskarsubjektets heterosexuella orientering haft betydelse för att fartygets homokultur inte synliggjorts? Och vilken betydelse har forskarens egen erfarenhet från däck med hög rang haft för sättet att beskriva och analysera det insamlade materialet från den ”underordnade” intendenturavdelningen?

Genom att analysera sambanden mellan fartygets kulturella och fysiska landskap visar Eldh att rummet fysiskt och kulturellt är en viktig analysdimension för att förstå hur praktikgemenskaper skapas men också hindrar viktiga erfarenhetsutbyten mellan olika personalkategorier ombord. Här blir också de formella rumsliga gränserna och de informella praktikernas gränsöverskridanden som skildras intressanta.

Sammanfattande slutsatser

Sammanfattningsvis ger avhandlingen ett värdefullt och mycket angeläget bidrag inte enbart till det akademiska forskningsfältet utan även i ett vidare perspektiv för yrkeskategorier som hanterar risk och säkerhetsproblem i sina arbeten och av sjöfartsintresserade i största allmänhet. Eldh visar konkret och lättbegripligt att kulturella processer är nära förbundna med organisationsstrukturer som även påverkar organisationens praktiker och förmåga att hantera säkerhet. Han lyfter fram hur genus i detta sammanhang är en viktig strukturerande princip. Han visar att inkluderings- och exkluderingsprocesser i själva verket kan vara kontraproduktiva, t.ex. då normerande uppfattningar om vad som är en ”riktig” matros eller maskinist hindrar nödvändig perspektivvariation för att förstå risker och incidenter ombord. Det

generaliserbara i avhandlingen ligger, som han själv säger, främst i att förklara hur kulturella processer och relationer har teoretisk giltighet för hanterandet av säkerhet i sociotekniska system.

Vad jag saknar är ett avslutande avsnitt där avhandlingens teoretiska nyckelbegrepp – praktikgemenskap och perspektivvariation problematiseras djupare mot den genusteori som använts. Ett sådant avsnitt hade kunnat föra avhandlingen ett steg mot en teoretisk utveckling som kunde ha genererat viktiga forskningsfrågor att gå vidare med på såväl forskningsfältet som i ett mer praktiskt arbete.

Ewa Gunnarsson, Stockholm/Luleå

Kenneth Strömberg: *Vi och dom i rörelsen. Skötsamhet som strategi och identitet bland föreningsaktivisterna i Hovmantorps kommun 1884–1930*. Växjö University Press. 2004. 338 s., English summary. ISBN 91-7636-407-0.

Kenneth Strömberg inleder sin avhandling i historia med en presentation av sin utgångsmiljö. Strömberg kommer från göteborgsk arbetarklass där misstron mot utbildning och s.k. bildning var ganska allmän, vilket resulterade i ett vi-dom-tänkande. ”Det skall understrykas att de som främst symboliserade ’dom’ hos exempelvis min mor – som var socialist med en närmast kristet färgad moral – var hennes egna likar som skaffade sig positioner och klättrade inom fackföreningen, hyresgästföreningen eller partiet: det spelar egentligen ingen roll vem som sitter i regeringen, det är ändå vi småfolk som alltid blir lurade till slut.”

Avhandlingens titel för onekligen tankarna till Ronny Ambjörnsson *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (1988). Men titeln är missledande. Det är inte den lilla elitära gruppen inom föreningslivet i sig som Strömberg vill beskriva. Hans oförvägna uppgift är att vilja nå och förstå de många som *inte* engagerade sig i föreningslivet. Det är ett väldigt självpålagt forskningsuppdrag som förvisso tyder på oförvägenhet. Källäget är ju inte det bästa när det gäller den tysta majoriteten. Det är här elitens skötsamhet kommer in i bilden. Dels är det ”föreningsaktivisterna” som har lämnat ifrån sig källmaterialet bl.a. genom sina kommentarer om sig själva, dels kan de eventuellt utgöra en tolkningsbar kontrast till de utanförstående.

Riktigt varför det blev just Hovmantorps kommun förklarar Strömberg knappast, men den lämpar sig väl eftersom den innehöll kontrasterande delar: stations-samhället Hovmantorp, bruksorten Lessebo, glasbruks-samhället Bergdala och byn Ormeshaga.

Nyktershetsföreningar, partipolitiska, fackliga samt bildningsföreningar lämnar huvuddelen av materialet, men också t.ex. kvinnoorganisationer har studerats. Av allt att döma är det ett stort arkivarbete Strömberg har lagt ner. Litteraturförteckningen är också omfattande. En hel del etnologiska verk är medtagna, inte minst från Göteborg, vilket är förklarligt eftersom Strömberg närmast får sägas vara en historiematerialistisk forskare.

Avhandlingens andra kapitel har fått titeln ”Rörelse- och aktörsperspektiv”. Det omfattar 50 sidor och är en kritisk och ifrågasättande redogörelse för den litteratur han menar är relevant för hans problem. Det är en konsekvent genomgång i något av en antiakademisk anda som jag uttryckte det vid disputationen. Det skall inte uppfattas negativt.

Avhandlingens noter får inte förbises. På s. 24 i not 27 heter det: ”Att jag använder ’mötesdeltagarna beslöt’ i stället för ’mötet beslöt’, är för att understryka att det kan vara missvisande att använda kollektiva bestämningar, eftersom det med all sannolikhet var mindre grupper eller enstaka individer som agerade och inte medlemmarna i gemen.” Det är en principiell deklaration som ger en antydning om författarens kommande tolkningsmönster. Strömberg ställer sig avvisande till den gängse rörelseforskningens benägenhet att använda makroperspektiven. Det historiska skeendet kan bäst analyseras på lokalplanet, vilket han bl.a. behandlar i avsnittet ”Praxis och den lokala undersökningen”. Strömberg betonar också att bilden av arbetaren inte får vara för ensidig. Han ansluter sig till de historiker och etnologer som betonar det komplexa och motsägelsefulla hos individen.

Avhandlingens frågeställningar har Strömberg sammanfattat genom underrubrikerna passiva-aktiva, ideal-praktik, närvaro-frånvaro, lojaliteter, elitisering och byråkratisering samt livsformernas lokala realiteter. Sammansatta blir dessa ord till avhandlingens röda tråd.

Föreningslivet hade olika karaktär på de olika platserna. I Lessebo präglades det av viss samarbetsvilja med Bruket som understödde rörelsen på olika vis. Här fanns i motsats till i Hovmantorp en bruksanda och något Strömberg kallar ”enhetskultur”. Vad denna skulle innefatta blir jag inte riktigt klar över. Ett indicium skulle dock kunna vara den fackliga toleransen mot de